

Reformacija v zgodovinskem romanu Ilke Vašte *Gričarji*

SILVIJA BOROVIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, silvija.borovnik@um.si

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

---

Članek se ukvarja s temo reformacije v zgodovinskem romanu Ilke Vašte *Gričarji* (1956). Pisateljica je bila ena najplodovitejših slovenskih romanopisk. V času socialnega realizma, pa tudi pozneje, je bila sredi prevladujočih modernističnih smeri v slovenski prozi podcenjevana; v članku so predstavljeni razlogi, zakaj je do tega prihajalo. Zanimiv odgovor daje tudi njen zgodovinski roman *Gričarji*, ki tematizira obdobje slovenske reformacije in protireformacije na Dolenjskem in tudi v širšem slovenskem prostoru.

The article deals with the subject of Reformation in the historical novel *Gričarji* published in 1956 by Ilka Vašte. Vašte was one of the most prolific female Slovenian novelists. During the period of social realism and later during the modernist movements in Slovene prose, she was underrated. The article explores the reasons her work was neglected. The historical novel *Gričarji*, dealing with the Slovenian Reformation and Counter-Reformation in Dolenjska and the wider region, provides an interesting answer.

Ključne besede: Ilka Vašte, tema reformacije, zgodovinski roman, Primož Trubar

Key words: Ilka Vašte, the subject matter of Reformation, historical novel, Primož Trubar

---

Pisateljica Ilka Vašte – rodila se je leta 1891 v Novem mestu, umrla je leta 1967 v Ljubljani – je bila ena najplodovitejših slovenskih romanopisk.¹ Objavila je šestnajst knjig, med njimi deset obsežnih romanov s tematiko iz slovenske zgodovine, med katerimi je najbrž najbolj znan njen biografski *Roman o Prešernu* iz leta 1937. V času socialnega realizma, pa tudi prevladujočih avantgardističnih in modernističnih smeri v slovenski prozi, je bila podcenjevana avtorica. Priljubljena pri bralcih je veljala za berljivo, a domala trivialno. Tako je na primer celo Marja Boršnik v *Študijah in fragmentih* o njej sicer z naklonjenostjo zapisala, da je »jeklena žena«, ki »grize v našo zgodovino« ter ustvarja »samorastlo, povsem odtrgano od ostalega

---

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

kulturnega snovanja in revialnega tiska in se vsa, brez ozirov na levo in desno, daje objektivni preteklosti«, a je njeno literarno delo vendar ocenila tako, da je namenjeno »preprostejšemu čitateljstvu« (Boršnik 1962: 265). Anton Slodnjak je v *Zgodovini slovenskega slovstva* navedel le njen *Roman o Prešernu*, o drugem obsežnem pisateljičinem delu pa je površno zapisal:

Vašetova je zokusom in ustrezno zgodovinskim dognanjem popularizirala tudi druge osebnosti in dobe naše kulturne preteklosti v več povprečno zasnovanih, a privlačno napisanih povestih. (Slodnjak 1968: 408–409)

Videti je, da njenih del ni analiziral. Podobno opažamo tudi v zapisih drugih literarnih zgodovinarjev in zgodovinarik. Helga Glušič je v *Slovenski književnosti 1945–1965* Ilki Vašte sicer namenila nekoliko daljši zapis, omenila je nekaj pisateljičinih romanov, navedla Sienkiewiczev vpliv, a je roman *Gričarji* zelo ohlapno opisala, češ da gre v njem za »živahno zapletanje fabulativnih vozlov« in za »razburljive zgodovinske dogodke« (Glušič 1967: 279). Jože Pogačnik (1972: 100) jo skopo omenja kot avtorico zgodovinskega romana, »ki je svojo snov izbiral predvsem iz tem kulturne in slovstvene zgodovine«. V Kosovem *Pregledu slovenskega slovstva* pa pisateljica ni več prisotna niti z imenom.

V *Literarnem atlasu Ljubljane* (Dolgan, Fridl, Volk 2014) Ilko Vašte, ki je vse svoje življenje (razen nekaj službenih let v Trstu) preživela v Ljubljani, zaman iščemo, kljub temu da prav v njenem delu *Podobe iz mojega življenja* (Vašte 1964) prebiramo zelo zanimive in pretresljive opise Ljubljane v času druge svetovne vojne, v kateri je kot vdova z dvema hčerkama in vnukinjo dobesedno životarila. Že pred vojno pa je v Ljubljani v samozaložbi natisnila enega najbolj uspešnih slovenskih biografskih romanov, *Roman o Prešernu* (1937). Literarne kritike njenih del so bile včasih uničujoče, a nekateri se danes po pravici sprašujejo, ali niso bile zgolj plod ljubosumja do pisateljice, ki je imela več bralcev od marsikaterega pisatelja (Leiler 2017).

Kje se torej skrivajo pravi razlogi za slabotno upoštevanje literarnega dela Ilke Vašte v slovenskih literarnih zgodovinah?

Na to vprašanje daje zanimiv odgovor njen zgodovinski roman *Gričarji* (Vašte 1956), ki tematizira obdobje slovenske reformacije in protireformacije na Dolenjskem in v okolici. Naslonjen je na zgodovinske dogodke in oblikovan kot pripoved o vzponu in padcu novomeške družine. Delo sloni na številnih preverljivih zgodovinskih virih, napisano je tekoče, z velikim smislom za fabuliranje, napeto in berljivo, tako da je zanimivo še danes. Ponaša se z bogato likovno opremo, z ilustracijami Marjana Mušiča in drugih slikarjev ter risarjev. Njegova funkcija pa ni le literarna, temveč tudi splošno izobraževalna. Kljub temu roman nikoli ni bil ponatisnjen.

O zgodovinskem romanu s tematiko protestantizma je pisal Miran Hladnik (2009). Navaja, da se protestantska tematika pojavlja v 36 besedilih, na splošno pa da je bil odnos slovenskih pisateljev do tega obdobja domače zgodovine odklonilen (Hladnik 2009: 125). Do te problematike je bil strpen leta 1883 delno Anton Koder v romanu *Luteranci* in leta 1905 Miroslav Malovrh v romanu *Kralj Matjaž*, medtem ko Ivan Tavčar ne več (*Vita vitae meae*, 1883; *Grajski pisar*, 1889; *V Zali*, 1894). Hladnik nadalje natančno piše o številnih literarnih delih s tematiko

protestantizma, tudi o Jurčičevem *Juriju Kobili* iz leta 1865, kjer pa se je junak že odpovedal protestantizmu in je videti, da se je tudi Jurčič postavil na njegovo stran (Hladnik 2009: 127)

Hladnik nadalje omenja roman *Luteranci* (Koder 1883), ki izraža visoko stopnjo verske tolerance, a ga je slovenska literarna zgodovina omalovaževala in ostro kritizirala, zamerili pa so mu tudi grob jezikovni izraz. Ivan Tavčar je protestantizem obravnaval v štirih zgodovinskih povestih, ta tema pa je našla odmev tudi pri mnogih drugih. Hladnik navaja primer Ivana Preglja, ki je protestantizem tematiziral v novelah *Matkova Tina*, *Thabiti kumi* in *Magister Anton*, zlasti pa leta 1923 v romanu *Bogovec Jernej*. Pregelj je o katoliškem duhovniku pisal leta 1920 v romanu *Plebanus Joannes*, o protestantskem pa v *Bogovcu*. *Plebanus Joannes* je bil nekajkrat ponatisnjen, *Bogovec Jernej* pa ne. Josip Vidmar je *Bogovca* negativno ocenil, medtem ko mu je Koblar namenil bolj blago kritiko (Hladnik 2009: 133). Hladnik v svoji natančni znanstveni monografiji o slovenskem zgodovinskem romanu piše tudi o številnih literarnih besedilih, ki so se protestantizma lotevala le obrobno. Njegova knjiga je zelo izčrpna in prav zato preseneča ironičen, mimobežen zapis, ko omenja roman *Gričarji* (1956) Ilke Vašte: »V nekem večjem obsegu se protestanti sprehajajo po obsežni povesti Ilke Vašte *Gričarji*« (Hladnik 2009: 135). V primerjavi z drugimi, ki jih Hladnik obravnava v svoji knjigi, o njej in njenem romanu ne zapiše nič. Prav tako le informativno navede obsežna zgodovinska biografska romana Mimi Malenšek *Plamenica* (1957), ki pripoveduje o usodi Primoža Trubarja, in *Inkvizitor* (1964), ki tematizira protireformacijo in fanatizem škofa Tomaža Hrena. Kritika in literarna zgodovina luteranske tematike v daljši pripovedni prozi nista dosledno in natančno spremljali. Po Hladnikovem mnenju je obstajalo nazorsko nelagodje bralcev ob tej občutljivi temi. Slovensko katoliško dušo naj bi bilo strah morebitne aktualizacije heretične verske vsebine in kljub velikemu kulturnemu pomenu je bil protestantizem za katoliškega Slovence »sumljivo obdobje« (Hladnik 2009: 135).

Hladnik odgovarja na vprašanje, kakšno vlogo je imela protestantska tematika v slovenskem zgodovinskem pripovedništvu:

Šlo je za burno zgodovinsko obdobje, ki je nudilo obilo fabulativno zanimivih dogodkov in osebnosti. Povrhu je imelo odločilni pomen za slovenski jezik in literaturo. Te pozitivne predznake je motila zavest, da se protestantizem med Slovenci ni uveljavil, in prepričanje, da gre za stranpot v verskem pogledu, sumljiv pa je bil tudi njegov nemški izvor. (Hladnik 2009: 135)

Čeprav se Hladnik z romanom *Gričarji* Ilke Vašte ni ukvarjal, se po mojem mnenju prav v tem njegovem zaključku skriva tudi odgovor na vprašanje, zakaj je zgodovinski roman *Gričarji* domala pozabljen, vključno z dejstvom, da njegova avtorica nikoli ni bila deležna poštenih in natančnih literarnozgodovinskih pozornosti. Po mojem mnenju pa je napisala roman, ki z gledno sledi pravilom tega žanra in ki se lahko povsem enakovredno primerja z deli mnogih uveljavljenih evropskih avtorjev.

Roman *Gričarji* (1956) Ilke Vašte se pričinja odvijati v letu 1538 z zgodbo o Urški Gričar, triindvajsetletni kmetici, ki so ji mater kot otroku ugrabili Turki, oče pa je padel kot kmečki puntar na gradu Mehovo l. 1515, ko je bila Urška rojena.

Ostala je sama z mlajšim bratom in skozi življenje se je prebijala ob pomoči dobrih sosedov. Stanovala je na Griču, pol ure hoda od Otočca. Ob tej osrednji zgodbi zaživi tudi podoba katoliške Cerkve iz tistega časa, ki s tlako odira kmete in se ne ozira na trpljenje ljudi v slovenski Krajini, ki jih ogrožajo stalni turški vpadi. Urškina usoda se zaplete, ko ji brat pove, da je prodana v stiški samostan za opatovo deklo. V resnici je sestro opatu prodal kar brat sam. Urškina usoda neizobražene podeželske ženske, s katero samoumevno razpolagajo moški, je odsev trdega patriarhalnega sveta.

Ob osebni zgodbi so nasnuta tudi družbeno-zgodovinska dejstva. Urškin brat tako poroča, da je v Ljubljani v nabito polni stolnici poslušal pridigarja Primoža Trubarja, ki je nastopil zoper zidavo romarske cerkve na Gori pri Gorici. V pogovoru s kmetom Dobravcem mu poroča o novi »luterski veri«, ki da je med ljubljanskimi meščani že zelo razširjena in ki prihaja iz Nemčije, imenuje pa se po Martinu Luthru:

Po Martinu Luthru, ki se je prvi uprl papistovskim oderuhom, prodajalcem odpustkov za zidanje nove cerkve v Rimu. Luterani verujejo le to, kar je pisano v evangeliju. Brezmadežne ne častijo, svetnikov tudi ne. Na romanja ne hodijo. K izpovedi tudi ne. Pravijo, da Bog sam odpusti vsakemu grešniku, če se le res kesa. Obhajajo se s kruhom in vinom, kakor je obhajal Kristus. Ponekod so že odpravili mašo, le pridige poslušajo, svete pesmi pojejo in pa evangelij bero. Luterski duhovni so skoraj vsi poročeni in zaničujejo katoliške duhovnike, ki od prvega do zadnjega skrivaj grešijo in živijo s svojimi kuharicami in »sestričnami«. No, takšna je ta nova luterska ali evangeličanska vera. (Vašte 1956: 22)

Kmet Dobravec pojasnilo z naklonjenostjo sprejme. Obenem je zaskrbljen, ker mora Urška v stiški samostan, ki slovi kot razuzdan, kot »Sodoma in Gomora«. Urška, ki mora izpolniti bratov ukaz, z dogajanjem v samostanu ni seznanjena. Ob prihodu tja je najprej zgrožena nad velikim razkošjem. Postala naj bi »osebna postrežba« opata Volbenka Neffa. Neuko dekle ne sluti, kaj jo čaka, medtem ko jo opat ocenjuje kot kupljeno živino. Urška se tudi čudi, da je v samostanu vse polno otrok. Ob tem je navržena informacija, da ima samostan šolo za fante, ki želijo postati duhovniki, tako da najbolj nadarjene pošiljajo v šole v Benetke, Padovo in Bologno. Tako je v romanu ob kritiki katoliške Cerkve, ki da je pohlepna in svetohlinska, jasno nakazana tudi razlika med moško in žensko perspektivo, ki jo je Cerkev prakticirala. Ženske so bile namenjene fizičnemu delu in spolnosti, iz kakršnegakoli izobraževanja pa so bile samoumevno izključene. Ilka Vašte piše o tem tako, da v njenem pripovedovanju beremo jasno kritiko.

Ker ve za »svobodno življenje stiških samostancev«, Urškinega brata muči slaba vest, a ne prav dolgo, saj prevlada njegov močan trgovski interes. Njegovi posli se razcvetajo. V tem času se »luterske knjige«, ki prihajajo iz Nemčije, med ljudmi, pa tudi med duhovščino, že močno širijo. Luthrovo Biblijo prebirajo naskrivaj tudi škofje, tako da kralj Ferdinand s smrtno kaznijo prepove širjenje novoverskega tiska. Vendar tudi Urškin brat Gričar protestantske knjige še vedno naskrivaj privaja iz Nemčije. Čez čas se Jaka Gričar sooči z resnico, da ima njegova sestra otroka s stiškim opatom. Urška mu pove, da imajo v tem samostanu vsi menihi otroke. Samostan si zaradi tega nakoplje nenapovedano vizitacijo iz Ogleja. Vizitator pa v samostanski knjižnici najde tudi kup prepovedanih protestantskih knjig, za katere

rohni, da so izvor vsega zla in razvrata v samostanu. Knjige ukaže sežgati, ženske in otroke pa nagnati iz samostana.

Z zgodbo o Urški Gričar in njenem bratu Jaki Gričarju se prepleta zgodovinsko dogajanje. Cesar da zahrbtno umoriti škofa Kacijanarja, ki je prav tako naskrivaj bral Luthrove knjige, na Dunaju pa zaradi turških vpadov načrtujejo ustanovitev Vojaške krajine. Za Gričarja je to nova trgovska priložnost. Pretresljive so podobe Novega mesta, ki pogori do tal in iz katerega ljudje bežijo, pozneje pa ga obnavljajo. V mestu Gričar zdaj poceni kupi hišo. Tu se naseli mednarodna družčina in Gričar postaja vedno uspešnejši trgovec. V Ljubljani si pri trgovcu Žagarju za ženo izbere njegovo invalidno hčer Ano, ki pa je v primerjavi z dekletki njenih let precej izobrazena. Njen oče pripomni, da je devet desetih Ljubljančanov nepismenih, a da je k večji pismenosti pripomoglo branje protestantskih knjig in širjenje protestantske vere. Ljubljana v tem času razen osnovne župnijske šole drugih šol nima, pisati in brati pa se lahko naučijo le premožni pri zasebnih učiteljih.

Ana in Gričar se poročita v preprosti luteranski cerkvi. Predikant je Primož Trubar, takrat že odstavljani stolni pridigar, vendar z zaščito tržaškega škofa Bonoma župnik v Laškem trgu in kaplan v Celju. O njem je Ilka Vašte zapisala:

Bil je najbolj znan pridigar v Ljubljani. K njegovim pridigam v sočnem jeziku njegove rodne vasi Raščice je drlo staro in mlado. Grmel je proti duhovniškemu celibatu, ki je vzrok nenaravnega življenja duhovnikov, priporočal je obhajilo v podobi kruha in vina, ker je tudi Kristus tako obhajal svoje apostole. Že je skrivaj tudi sam delil takšno obhajilo. Zaletaval se je še v druge katoliške dogme in si nakopal pri okostenelih nasprotnikih vedno hujše sovražnike. (Vašte 1956: 95)

Še istega dne mora Primož Trubar kot »antikrist« pobegniti iz Ljubljane, ker ga hočejo zapreti. Zateče se k škofu Bonomu v Trst. Ana in Jakob Gričar se odpravita na svoj dom v Novo mesto. Ko mladoporočenca prispeta do vasi Krka, se razširi vest, da so v bližini Turki. Ljudje pred njimi bežijo v gozdove, pod Gorjanci pa se naselijo srbski begunci – Uskoki, ki naj bi branili mejo pred Turki. Med domačini veljajo za nasilne.

Medtem kralj Ferdinand ostro nastopa proti luteranom. Grozi jim s smrtno kaznijo. Toda Gričar še vedno tihotapi prepovedane protestantske knjige ter jih pomaga razširjati med ljudmi. Protestantizem se širi zlasti med meščani v Ljubljani, Kranju in Novem mestu. Ferdinand zahteva stroge vizitacije župnij, nova vera pa se širi tudi med plemstvom. Skrivni luteran, škof Kacijanar, sprejme na obisk Primoža Trubarja in stolnega župnika Paula Wienerja. Na sestanek pride tudi Matija Klombner, voditelj kranjskih luteranov, ki meni, da je treba evangelij širiti tudi v slovenščini: »Ko bi imeli slovenske knjige – vsak kmet bi se jih lahko naučil brati« (Vašte 1956: 129).

Trubar se zave, da ni dotlej še nihče napisal slovenske knjige. Družčina izrazi misel, da bi potrebovali najprej slovenski abecednik. Trubar nadalje razmišlja, da bi bilo lepo, »če bi se jezik njegovega revnega, zaostalega naroda pisal in bral kakor jeziki drugih narodov sveta« (Vašte 1956: 129). Pride še baron Ungnad, deželni glavar Štajerske, ki je slišal za Trubarjeve pridige v slovenskem jeziku. Njuna zveza je slovenskemu in hrvaškemu narodu rodila bogato slovstveno žetev.

V osmem poglavju sledijo podobe vizitacij, preganjanja protestantov in njihovo skrivanje knjig, zlasti Luthrove Biblije. Na predlog škofa Textorja na ljubljanskem gradu zaprejo vse protestante razen Trubarja, ki pobegne. Trubarja brez zaslišanja obsodijo, ga cerkveno izobčijo in mu zaplenijo knjižnico. Pri ljudeh to vzbudi odpor. Cerkev ostanejo skoraj prazne. Prepad med katoličani in luterani se večja.

Deseto poglavje pripoveduje o tem, kako postane Jakob Gričar mestni sodnik, ljudje pa že berejo Trubarjev Katekizem. Baron Ungnad, ki si skrivaj ogleda Gričarjevo protestantsko knjižnico, izrazi misel, da bi morali Slovenci tudi Biblijo dobiti v slovenskem jeziku in pripomni, da bi potrebovali še tiskarno. Toda baron Ungnad, štajerski deželni glavar, pride v nemilost pri nadvojvodi Karlu in se mora zaradi luteranstva umakniti v Nemčijo. Nemški vojvoda Krištof mu prepusti bivši samostan v Urachu za naselitev. Tam Ungnad ustanovi Biblijski zavod, s katerim podpre tiskanje slovenskih knjig. Ravnatelj zavoda in župnik v Urachu postane Primož Trubar. Trubarja kranjski deželni stanovi kličejo domov, kjer naj bi kot luteranski škof uredil domačo evagelijsko cerkev. Trubar se kljub strahu za svojo družino odloči za vrnitev. V stiku je tudi s slovenskimi študenti, ki študirajo v Tübingenu, med njimi je Gričarjev sin Adam. V Ljubljani Trubarja navdušeno sprejmejo:

V Šiški so sprejeli Trubarja z viharnim vzklikanjem. Otroci in žene, s šopki najlepšega cvetja, so mu zastavili pot, da je mož, ganjen nad prisrčnim sprejemom, stopil s konja. Tisti, ki so se prerili do njega, so mu potiskali cvetje v roke, drugi so mu mahali s čepicami in ruticami, nekateri pa so mu metali rože na pot. Staro in mlado je imelo v očeh solze radosti in ganotja ob sprejemu prvega evangelijskega škofa. Trubarju samemu so se oči vlažno svetile. (Vašte 1956: 183)

Trubar se vneto loti dela in poskrbi, da vsa večja mesta dobijo protestantske pridigarje. Pridiga v Špitalski cerkvi, ob nedeljah v slovenščini, ob četrtek v nemščini. Pospešuje prevajanje hrvaških knjig, jih skuša tihotapati v Bosno in Turčijo, z evangelijem prodre do Carigrada. Odkloni natis Klombnerjeve pesmarice in si nakoplje sovraštvo, proti njemu rovari tudi hrvaški prevajalec Štefan Konzul v Urachu. Toda v Urach se vrne zaradi tiska hrvaških knjig, pa tudi zato, ker je tam pustil svojo družino. Po vrnitvi v Ljubljano si Trubar kupi hišo na Starem trgu in ima težave z izidom svoje *Cerkovne ordnung*e – cerkvenega reda. Ima tudi finančne težave. Kmalu mora po odloku cesarja Ferdinanda spet v pregnanstvo. Vzporedno tečejo stranske zgodbe, tudi o Urški, ki ji opat odvzame dvanajstletnega sina in ga pošlje na šolanje v Italijo. Preganjanje luteranov se nadaljuje, lovijo jih in jih zapirajo. V štirinajstem poglavju sledi slika o preganjanju protestantov v Evropi, v Franciji, Španiji, Italiji. Zaradi »katoliške strahovlade« se številni begunci zatekajo v Nemčijo. Vse polno je krvavih obračunov med verskimi nasprotniki. Ljubljanski stanovski šoli priskrbi Trubar izvrstnega pridigarja Jurija Dalmatina. Sledi poročilo iz Francije, kjer »rimski obsedenci« pobijejo okoli dva tisoč hugenotov in v »krvavi šentjernejski noči« še okrog dvajset tisoč reformirancev. Na Slovenskem in Hrvaškem pa so krvavo zatrti kmečki upori. Mrtvih je okrog šest tisoč ljudi.

Po tem času se Novo mesto, ki je nacionalno zelo raznoliko, saj je v njem veliko beguncev in vojaštva, trgovsko razcveta. Leta 1576 požar ponovno vse uniči. Po tem požaru Novomeščani zgradijo trdnjavo Karlovec, kamor se preseli

vojaško uradništvo. Gričar poišče nevesto svojemu razvajenemu sinu, iz Beljaka pa prinese ženi novo Trubarjevo knjižico: *Ta prvi psalm z njega trijemi izlagami*, 1579. Poroča, da je Beljak že ves protestantski. Katoliški vizitator, ki obiše Novo mesto, želi razgnati to »lutersko gnezdo«. Imenuje se Montagnano. V tem fanatičnem katoliškem duhovniku prepozna Urška Gričar svojega nezakonskega sina, ki se je šolal v Italiji in ga od otroštva ni videla. Ko se srečata, se spoznata, vendar katoliški dostojanstvenik svojo mater zataji, pa tudi ona nikomur ne upa povedati, da je to njen odvzeti sin, ker je revna, poleg tega pa še protestantka.

Sledijo poročila o prizadevanju katoličanov, da bi preprečili tiskanje Dalmatinske Biblije. Prošt Montagnano naskrivaj osvaja mlado ženo Adama Gričarja in ji zaplodi otroka. Mati Urška ga prosi, naj pusti Adamovo ženo pri miru, Adam pa po rojstvu otroka župnikovega sina prizna za svojega.

Ljudje se ob turških vpadih pritožujejo nad razpadom morale in za to krivijo katoliško Cerkev. Adam Gričar se v pogovoru s proštom Montagnano takole izrazi:

Katoliška Cerkev pač ne trpi nobenih novih misli. Saj ni bolj konzervativne institucije, kakor je ona. Znano je, da se Cerkev brani ljudske izobrazbe in širjenja ljudske kulture. Umetno zadržuje ljudstvo v neumnosti, da ne bi bilo zmožno svobodnega duševnega dela, samostojnega razmišljanja. (Vašte 1956: 289)

Nadvojvoda Ferdinand preganja luterane. V Ljubljano pridejo jezuiti, protestantsko šolanje v Nemčiji je mladini prepovedano, stanovske šole prenehajo delovati. V pregnanstvo mora tudi Adam Bohorič. Gričarji morajo poslati svoje otroke v jezuitski kolegij v Gradec, pot do protestantskih šol jim je zaprta. Tja pošlje tudi Adam Gričar svojega sina, saj nima druge možnosti.

Katoliški gorečnej Tomaž Hren postane ljubljanski škof. Njegov oče je bil luteran in ljubljanski župan. Ljudje to dejstvo komentirajo z besedami, da se je sin »pokatoličil« in da je »poturica vedno hujši od Turka« (Vašte 1956: 298). Zdaj zaradi njega množično izgubljajo službe župani, sodniki in pisarji. Gričarjem gre dobro, Adam zgledno skrbi za sina župnika Montagnane. Posinovljenca pošlje v jezuitsko šolo v Gradec. Trgovino zapre in postane kmet. Po deželi se širi kuga, v Novo mesto jo prinesejo zanemarjeni vojaki. Stari Gričar umre zaradi kuge, umre pa tudi Urška Gričar.

Škof Hren divja nad protestanti:

Po deželi se je raznesla vest o brezobzirnem nastopanju škofa Hrena. S procesijo je prišel pod noč v Špitalsko cerkev v Ljubljani, z velikim kladivom razbil krstni kamen, zapovedal odpreti vse grobnice v cerkvi in pometati protestantske mrliče v Ljublanico. Na Trgu v Ljubljani je dal zažgati osem voz luteranskih knjig in nekaj dni nato še tri vozove. Ustanovil je protireformacijsko komisijo, ki je brez prizanašanja – izlepa ali izgrda – »izpreobračala« luterane po vseh večjih mestih kranjske dežele. (Vašte 1956: 320)

Ljudje so postavljeni pred izbiro: ali se »pokatoličijo« ali pa morajo zapustiti deželo. Večina se škofovemu pritisku ukloni. Iz strahu postajajo »mlačni verniki na zapoved«:

Valovi strahu so zajeli vso Krajino. Širili so se predvsem iz stolnega mesta, iz Ljubljane. Prihajali pa so tudi glasovi iz vse dežele o izgonih trdovratnih protestantov, o živinskem prepetanju po ječah, o zapiranju protestantskih žena in mater, o njihovem izgonu in nekrščanski

ločitvi od mož in otrok, o rušenju in požigu protestantskih domov, o razstrelitvi luteranskih molilnic, o sežiganju luteranskih knjig ... (Vašte 1956: 338)

Svojo pravo vero skrivajo ljudje v srce, spet drugi pa postajajo skeptični tako do katolicizma kot do protestantizma. Toda znanost je pod protestantizmom vendar napredovala, menijo, v katoliški Italiji pa so znanstvenike sežigali na grmadah. Ljubljana je zdaj na kolenih pred nevarnim Hrenom. Škof Hren je prikazan tudi kot oholi pijanec in požrešnež. Nazorno je torej berljiva kritika tega, kaj ta katoliški gorečnež pridiga in kako v resnici živi, kadar je sam s seboj ali s svojimi. Hren je fanatična, neuravnovešena osebnost. Da bi Slovence znova pridobil za katoliško vero, natisne v Gradcu knjigo *Branja inu Evangelia* (Hren/Čandek: *Evangelija inu listuvi*, 1613).

Adam Gričar, ki postane mestni sodnik, je prepričan, da so reformatorji rešili katoliško cerkev razkroja:

Razuzdano življenje duhovnikov bi samo po sebi razkrojilo katoliško Cerkev, saj jo je pritiralo na rob propada. Za rešitvijo blodeče ljudstvo je zašlo v sekte raznih bičarjev, prekrševalcev, skakačev in zamaknjencev. V cerkvah ga je bilo vedno manj. Toda prišli so reformatorji: Kalvin, Cvingli, Luter – pri nas Primož Trubar – in rešili so rimsko Cerkev s tem, da so jo s svojim nasprotovanjem spravili v nov zagon. Reformatorji so povzročili, da je katoliška hierarhija ob dvanajsti uri izpregledala in se z vso silo vrgla na rešitev vsega, kar se je rešiti dalo, reformatorji, ki so s svojim »čistim Kristusovim naukom« rešili katoliškega razkroja mnogo ljudstva, tavajočega v temi. (Vašte 1956: 345)

Gričar obsoja rimsko Cerkev, da je proti reformatorjem nastopila nečloveško brezobzirno in kruto, »Kristusovim naslednikom prav malo primerno«. Adam Gričar umre za pljučnico. Za njim ostane hči Felicita, on sam pa je brez moškega potomca. Tako se roman Gričarji zaključi tudi kot saga o zatonu nekdanje močne rodbine, ne le kot pripoved o zatonu protestantskega gibanja na Slovenskem. Roman torej zvesto sledi modelu zgodovinskega romana s protestantsko tematiko, za katerega je Miran Hladnik (2009) zapisal, da predvideva propad protagonista.

Roman Gričarji Ilke Vašte se še danes, mnogo let po prvi objavi, odlično bere. Z gotovostjo lahko trdimo, da si pozabe in odrinjenosti ne zasluži. Čar tega romana je v dejstvu, da se v njem spretno prepletata zgodovinski in rodbinski roman. Napisan je komunikativno, z mnogo dialogi, z živimi karakterizacijami literarnih likov, pa tudi s prepričljivo umeščenostjo v čas in prostor. Na vprašanje, zakaj ta roman nikoli ni bil ponatisnjen, čeprav je zgleden primer v svojem žanru, to je v žanru zgodovinskega in rodbinskega romana, pa si lahko odgovorimo le tako, da je bila ta »pozaba« posledica velikega nelagodja spričo jasne kritike katoliške Cerkve, njenega pohlepa, licemerja in tudi nasilnih dejanj v boju s protestanti. Pripovedovalkina simpatija je na strani protestantov ne le zaradi vere, temveč tudi zato, ker so dali Slovencem prve knjige v slovenščini, medtem ko je življenje katoliških dostojanstvenikov prikazano izrazito negativno. Kljub temu karakterizacija likov v romanu ni črno-bela, roman pa ni napisan popreproščeno.

Pisateljica je prikazala vzpon in razkroj premožne novomeške protestantske družine, obenem pa tudi to, kako je nasilno pokatoličevanje zelo poslabšalo kulturni položaj Slovencev. S tem se strinja tudi slovenska literarna zgodovina. Ivan

Grafenauer je v *Kratki zgodovini starejšega slovenskega slovstva* (1973) zapisal, da je nasilno pokatoličevanje na Slovenskem iztrebilo slovensko knjigo:

Razen tega je raztrgalo vez, ki je vezala s slovensko književnostjo in jezikovno kulturo ne le protestantski knjigi naklonjeni del plemstva, ampak tudi slovensko meščanstvo. Kar so meščani dajali za protestantsko slovensko knjigo, niso bili voljni dajati tudi za slovensko katoliško knjigo, in slovensko meščanstvo je zapadlo nemškemu vplivu. Več kot 300 let je bilo treba, da se je ta škoda popravila. /.../ Na učenje slovenskega branja brez knjig ni bilo misliti, v šolah, kolikor jih je bilo, sta neomejeno kraljevali latinščina in nemščina. Slovenščina je lezla vedno bolj v položaj neknjižnega jezika, zaničevanega jezika za hlapce in tlačane (Grafenauer 1973: 133–134).

Vsaj delni vzrok za pozabo tega zanimivega romana Ilke Vašte je v tem, da je bila slovenska literarna zgodovina po drugi svetovni vojni v glavnem moškosrediščna. Posvečala se je delom pisateljev, medtem ko je dela pisateljic neredko ali popolnoma prezrla ali pa jih je stigmatizirala kot »trivialna«. Ni jih analizirala in ni jih uvrščala v šolske učbenike. S predsodki neobremenjeno ponovno branje del slovenskih avtoric razkriva, da se jim je godila krivica in da so med njimi mnoge zelo zanimive in vse pozornosti vredne.

Zgodovinski roman, kakršnega je napisala Ilka Vašte, je »prevzel vlogo modernega nacionalnega epa, predstavljajoč bralcu prednike in njihova stremljenja«, je v svoji monografiji o slovenskem zgodovinskem romanu zapisal Miran Hladnik (2009: 30). Obnavljanje Scottovega modela zgodovinskega romana je v sodobni literaturi za literarno zgodovino in kritiko dolgo pomenilo zgolj trivializacijo – vse do izida romana *Ime rože* Umberta Eca – in šele obdobje postmodernizma je spet razširilo meje tega žanra (Hladnik 2009: 30). Zgodovinski roman Ilke Vašte *Gričarji* je bil torej napisan tudi v neugodnem času, ko »žanri« v slovenski književnosti niso bili ne moderni in ne dobrodošli.

LITERATURA

- Marja BORŠNIK, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Založba Obzorja.
- Marjan DOLGAN idr., 2014: *Literarni atlas Ljubljane*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Ivan GRAFENAUER, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba. Znanstvena knjižnica. Nova serija 1.
- Miran HLADNIK, 2009: *Slovenski zgodovinski roman*. 1. natis. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Janko KOS, 1983: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ženja LEILER, 2017: Iz pozabe oživljeni roman. *Delo*, 5. 4. 2017.
- Boris PATERNU, Helga GLUŠIČ, Matjaž KMECL, 1967: *Slovenska književnost 1945–1965*. I. knjiga – Lirika in proza. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jože POGAČNIK, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva* 8. Maribor: Založba Obzorja.
- Anton SLODNJAK, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva*. II. del. Celovec: Drava.
- Ilka VAŠTE, 1956: *Gričarji*. Novo mesto: Svet svobod in prosvetnih društev.
- –, 1964: *Podobe iz mojega življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

THE REFORMATION IN THE HISTORICAL NOVEL *GRIČARJI* BY ILKA VAŠTE

The Article “The Reformation in the Historical Novel *Gričarji* by Ilka Vašte” deals with the subject of Reformation in the aforementioned historical novel by Ilka Vašte (1891–1967) published in 1956. Vašte was one of the most prolific female Slovenian novelists, who published sixteen books during her lifetime, including ten long novels dealing with Slovenian history. During the period of social realism and later during the modernist movements in Slovene prose, she was underrated. Although she was popular among readers, she is rarely mentioned in literary histories. The article explores the reasons her work was neglected. The historical novel *Gričarji*, dealing with the Slovenian Reformation and Counter-Reformation in Dolenjska and the wider region, provides an interesting answer. Based on historical events, it narrates the story of the rise and fall of a family from the Slovenian city of Novo mesto. Although the work draws on several historical sources, it is written with a great sense of fabulation. Its function is both literary and educational. The article provides an explanation as to why the novel was never reprinted. The author agrees with Miran Hladnik’s interpretation that, despite the great cultural importance that Protestantism held for Slovenians, the literary history and critique in the work did not consistently and accurately adhere to the Lutheran subject matter, perhaps because of an ideological unease, as if the Catholic community was afraid of the potential revival of “heretic content”. The author writes that Vašte’s novel follows the rules of the historical novel as genre. Besides personal stories, there is a plot line with a social-historical structure, in which the central narrations unfold around Primož Trubar, the publication of the first book in the Slovenian language and the violent suppression of the Reformation. As a storyteller, Vašte sided with the Protestants and showed how the Catholics’ violent proselytizing worsened the Slovenian cultural situation. It suppressed books written in the Slovenian language for an extended period and caused the Slovenian bourgeoisie to fall under German cultural influence.
